

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Михаил Груев на дисертационния труд на Сергей Стоянов Вучков на тема: „Политическо представителство и гражданско участие на мюсюлманското население от Западните Родопи (Гоцеделчевско) в периода 1944 – 1959 г.“, представен за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ в професионално направление 2. 2. „История и археология“

Дисертационният труд на Сергей Вучков се разполага в проблемна област, в която проучванията през последните години и десетилетия сериозно нарастнаха. Това донякъде затруднява работата на докторанта, тъй като го изправя пред предизвикателството да надгради върху съществуващите изследвания, запазвайки същевременно своя ниша и добавяйки собствен принос. Въпреки че става дума за регионална по своя обхват тема, тя следва да бъде разглеждана като своеобразно „изследване на случай“, през който, отчитайки все пак спецификата на района, да бъде прочетена цялостната политика на комунистическата партия по българомюсюлманския проблем през разглеждания период. Именно така може и трябва да бъде интерпретиран предложения за рецензия труд. Той е с общ обем от 397 страници. Отделно от това, към него са добавени 80 приложения с обем от 93 страници, включващи таблици за демографското развитие, изборните резултати, числеността на някои политически организации и пр., схеми, карти, непубликувани снимки и т. н. В структурно отношение работата се състои от увод, три глави, заключение, списъци на съкращенията и на използваните източници и библиография. Последните обаче са откъснати от основния текст чрез вмъкнатите между тях приложения, въпреки че би следвало да съставляват интегрална част от него. В самите глави авторът е възприел двустепенна подялба на параграфи и подпараграфи, обособявайки по този начин повече тематични полета.

В увода дисертантът е формулирал значението на изследвания проблем и е набелязал целите и задачите, които си поставя в своето проучване. В известен смисъл може да се каже, че тук той се е застраховал по отношение на някои проблематични сами по себе си формулировки и термини, използвани в текста, включително и по отношение на самото заглавие. Необходимо е да се подчертае, че както „политическото представителство“,

така и „гражданското участие“ имплицитно внушават наличие на автентичен и в някакъв смисъл самостоятелен общностен живот и на „правене на политика“, които да генерират нещо подобно. Както е добре известно, в тоталитарната държава, в т. ч. и в изследвания случай, това е невъзможно и в този смисъл заглавието звучи подвеждащо. От целия текст проличава, че става дума за точно обратното – за формализирани до крайност процедури, които имитират и симулират атрибутите на плуралистичното общество, но чиито единствен субект е комунистическата партия. В този смисъл бих препоръчал на автора при публикуването на текста като книга непременно да смени заглавието.

Методологически трудът може да се причисли към класическото позитивистично направление в историографията, макар че в него са интегрирани и други методи – на устната история, на социологията и антропологията. Подходът на автора към изследвания проблем е холистичен – направен е опит да се стигне в дълбочина до всяко селище в изследвания регион, до всяка социална структура, ако не и до всеки индивид. Следва да се подчертае прегледания огромен обем от документални източници, върху които е построено изложението. Става дума за 121 фонда от ДА – Благоевград, 3 фонда от ЦДА, 1 фонд от ДА – Пловдив, както и множество лични архиви на местни хора. Освен това подробно са изследвани и интегрирани в изложението материалите от 7 регионални периодични издания. Към всичко това следва да се добави и немалкия брой интервюта със съвременници и участници в изследваните събития, проведени лично от Вучков в периода 2009 – 2011 г. Всичко това предполага солидност и убедителност на неговите тези и изводи и само по себе си е впечатляващо.

Авторът добре познава и съществуващата литература по темата. Заслужава уважение и способността му критично да я цитира и интерпретира – нещо рядко през последните години при докторските тези. Тук е моментът обаче да се отбележи известното претрупване на тази част от увода (с. 16 – 24) с имена и заглавия, нямащи почти нищо общо с изследвания период и регион. Така например недоумение буди цитирането на работа на Елена Марушиякова и Веселин Попов, отнасяща се до циганите и чието заглавие е съвсем друго, монографията на Жоржета Назърска за малцинствената политика на младата българска държава, дисертацията на Вемунд Аарбаке за мюсюлманското население в Западна Тракия, статиите на Александър Велинов, Бисер Петров, сборникът с документи за покръстването на

помаците на Величко Георгиев и Стайко Трифонов и др. Другият проблем в тази част е свързан с неточното изписване на имената на авторите. Така Мери Нюбъргър тук е станала „Наубъргър“, Хю Полтън е записан като „Хюго“, а Вемунд Аарбаке е станал „Вермунд“. Впрочем този рецидив се проявява и на други места в самото изложение – с. 205, на с. 46 Демир Янев е изписан като „Димитър“, на с. 263 депутатката Мата Тюркеджиева е нормализирана като „Мара“, в бел. 1168 Пепка Бояджиева е цитирана като „Бояджиев, П.“ и т. н. Разбира се, това са дребни и лесно отстраними неточности, но при един внимателен прочит те се набиват на очи, редом с немалкото печатни грешки в текста. В края на уводната част са направени няколко внимателни и прецизни уговорки относно използваните в текста названия на изследваното население, както и по отношение на хронологическите граници на изследването. Направено е важното уточнение, че на някои места, с цел да се проследи генезиса на даден проблем, се прави връщане и към преддеветосептемврийския период, а на други места вътрешната логика изисква и навлизане на изложението в периода на 60-те години.

Съвсем логично, първата глава от изложението е посветена на социално-икономическото развитие на изследвания регион, както и на съпътстващия процес на модернизация, чиито забавени темпове в значителна степен предопределят и политиката на комунистическата партия през следващите години и десетилетия. Тук отново е направено уточнение какво в работата ще се разбира под понятието „Западни Родопи“, което чисто културно се отличава от възприетата в географията подялба на Рило-Родопския масив. В конкретния случай авторът възприема за критерий населените с мюсюлмани селища в някогашната Неврокопска околия (без значение от коя страна на р. Места се намират), както и селата в района на Бабяк, Белица, Якоруда и Елешница от бившата Разложка околия. Особено ценен е демографският анализ на естественото движение на това население, основан на официалните преброявания в периода 1934 – 1965 г. Резултатите от тях са дадени и в приложения 1 и 2 в края на работата. Подобен прецизен демографски анализ на Неврокопския регион до този момент в литературата не е правен и бих го оценил като особено приносен. Отделен параграф е отделен на религиозната политика на новата власт, като логично е направена равносметка на завареното от нея. Тук е маркирана и дейността на Дружба „Родина“, която в изследвания регион има маргинална роля, но малцината ѝ активисти впоследствие играят важна роля в „социалистическото

преобразяване“ на региона. По-нататък е направен преглед на динамиката на отношението на новата власт към мюсюлманската религия, преминаващо от открит флирт с нея до категоричен атеизъм през 50-те години. В тази връзка детайлно е проследена и пропагандната кампания срещу вярата, водена на страниците на местния периодичен печат. Един от централните сюжети в тази част на изложението е свързан със стопанската политика на новата власт. В тази връзка е проследена ролята на местните кооперации, които фактически са одържавени и постепенно са превърнати в трансмисия на държавната стопанска политика. Важно място е отделено на нарядната система, чрез която властта изсмуква ресурсите от селското население, за да ги инвестира в индустриализацията. Изключително приносен е параграфът, посветен на преминаването от поликултурно към монокултурно земеделие и в частност на налагането на тютюна като основна култура в региона. Параграфът, заедно с отнасящата се към него таблица 3 от приложенията, е особено приносен, тъй като доказва с цифри и факти късното – след края на колективизацията - превръщане на тютюна в своеобразна емблема на района. По този начин Вучков опровергава редица автори, в т. ч. и пишещия тези редове, които считат, че това се случва през междувоенния период. Тук бих препоръчал на автора да цитира и новата книга на споменатата вече М. Нюбъргър „Balkan Tabaco...“, посветена на пътя на тютюна в България, която впрочем също акцентира върху времето между двете световни войни. Този разказ за налагането на тютюна като основна култура е съпроводен и с подробен анализ за хода на колективизацията в разглеждания регион, която тук протича твърде късно – в самия край на 50-те години.

Една от водещите теми в работата на Сергей Вучков е тази за социалистическата модернизация. По този начин авторът на свой ред си поставя един от големите въпроси, които измъчват изследователите на тоталитарните режими, а именно: може ли тяхната стопанска, социална и културна активност да бъде интерпретирана като модернизация. Работата му категорично отговаря положително на този въпрос с уговорката, която Клаус Рот прави, че тя достига до населението шоково и засяга всички области на селския свят поради по-непосредственото и по-чувствително свързване на различните житейски сфери с всекидневието (с. 29). Изложението на дисертанта в параграфите, посветени на благоустройството, здравеопазването, социалната политика и пр., пък и в цялата трета глава, са категорично доказателство за верността на тази теза.

Втората глава на труда е посветена на политическото представителство, с вече изразеното от мен несъгласие с адекватността на този термин към обстановката в изследвания регион, пък и в страната като цяло, през този период. Съвсем логично авторът започва своето изложение с разказ за изплитането на организационната мрежа на БРП (к), респ. БКП. С много факти и цифри, включително и с таблици в приложенията, Вучков доказва, че става дума за партия и идеологическо течение, които до самия деветосептемврийски преврат нямат опора и традиции сред мюсюлманите в Неврокопско. Само за броени месеци обаче, комунистическата партия съумява да компенсира тази даденост и доста бързо да се масовизира. Дисертантът посочва и обективните местни фактори за този процес – увеличането на авторитетни местни личности, на по-значимите от които е направен и кратък портрет, широката първоначална пропускливост на първичните организации, специална политика, насочена към включването на жени, и т. н. С много конкретна фактология е представен и вторият етап в изграждането на организационната структура на комунистическата партия в региона от края на 40-те години, когато започват обследвания и чистки. Първоначалният масов достъп до партийното членство е заменен с внимателно вглеждане в произхода и миналата дейност на вече приетите членове и на кандидатите за такива. Описвайки чистките в местните организации дисертантът е вплел редица частни случаи на бивши михайловисти, родинци, религиозни дейци и пр., които в началото са се включили в комунистическата партия. През техните лични истории той убедително доказва, че идейните подбуди са на едно от последните места сред мотивацията им. Един от най-значимите изводи авторът прави в края на този параграф с твърдението си, че „тук самата идея за партия извън държавата изобщо липсва, а за многопартийна система не може да става и дума“ (с. 153) Впрочем този извод убедително се налага след като читателят се запознае и с параграфите, посветени на БЗНС, и на различните обществени организации. Тук може би е мястото и за една по-обща забележка, отнасяща се до цялото изложение. В желанието си да навлезе в дълбочина и да детайлизира изследването си, дисертантът е включил толкова много лични имена, селищни и институционални названия, че читателят буквално се изгубва сред тях. На места логиката на разказа се разпада от толкова много фактология. Бих му препоръчал при публикуването на труда част от тази фактология да отпадне или просто да мине под линия.

Един от съществените приноси на Вучков се състои в подробен анализ на изборите за обикновено и велико народно събрание и за местни органи на властта, както и на референдума за премахване на монархията. Вучков е интегрирал в тази част от изложението и наличната общоисторическа литература от последните десетилетия. Особено ценни са и изработените от него таблици с членовете на съответните избирателни комисии по пол и партийна принадлежност, резултатите по отделни селища, списъци с избрани съветници в различните етажи на местната власт и т. н. Без съмнение в тези приложения е вложен много труд, който ще бъде използваем в историческата наука и занапред. Без да бъде натрапвана, в тази част от изложението уместно е вплетена и проблематиката, свързана с интеграцията на жените в местната власт. Конкретно са посочени първите жени мюсюлманки, които са издигнати от режима на изборни длъжности, проследена е, доколкото е възможно, и обществената и партийната им кариера.

Третата част от работата е посветена на културната политика, провеждана от режима по отношение на мюсюлманското население. Тук основно място е отделено на развитието и разрастването на училищната мрежа. Авторът започва изложението си от възникването на първите светски училища в помашките селища през 20-те години на ХХ век. Това връщане назад във времето намирам за напълно оправдано, тъй като представя проблема в развитие. Очертани са трудностите пред първите български учители, както и основните стереотипи в мисленето, препятстващи масовизацията на образованието. Заедно с това са маркирани и главните линии на континуитет в училището преди и след 9 септември 1944 г., запазващо в общи линии характеристиките на идеологически институт, натоварен с „българизацията“ на това население. Това особено ясно личи в разказите на първите учители в разглежданите селища, запазени в летописните книги в част от училищата или в периодичния печат. Линиите на приемственост дисертантът проследява и чрез подбора на училищните патрони, но именно там се проявяват и новите тенденции, свързани с идеологическото преустройство на образователната система. Основно място е отделено на усилията на новия режим за обхващане на мюсюлманските деца в училище, включително и на мащабното строителство на училищни пансиони и общежития. Последните явно са интерпретирани като социални институции, на които постепенно режимът възлага нови и по-обхватни идеологически задачи по „класово-партийното и патриотичното възпитание“.

Другият акцент в тази част на изложението е поставен върху ликвидирането на неграмотността в региона. Тук подробно са проследени всички акции и стъпки, които в последна сметка дават резултати към края на 50-те години. Другият акцент в изложението е поставен върху читалищната политика. Проследено е как тези кухи и формални в началото структури постепенно се напълват със съдържание, превръщат се в стожери на културно-масовата работа в селата, започват да домакинстват на фолклорни прояви, надпявания и състезания.

Важна роля в процеса на напълване на читалищната мрежа със съдържание играят изграждащите се киносалони и прожектираните в тях филми. Именно на процеса на кинификация на мюсюлманските села в Западните Родопи е посветен последният параграф на тази глава. Следва да се отбележи, че до този момент тази проблематика не е проучвана от българските (а доколкото зная и от чуждите) изследователи и в такъв смисъл Вучков се явява пионер в проучването на темата. В изложението си той дава огромно количество данни и факти, с които доказва значимостта на разглеждания проблем за т. нар. „културна революция“, протичаща паралелно в региона. По този начин дисертантът посочва един неоснователно подценен до този момент канал на социалистическата модернизация в мюсюлманските селища, чието значение в дотелевизионната ера, оказва се, е огромно. Тук авторът успешно е комбинирал данните от документите с проведени лично от него интервюта с все още живи първи киномеханици и техници в тези селища. Тази обемна част от изложението има характера на своеобразно „изследване на случай“, чрез който Вучков се опитва да покаже може би най-резултатната сфера на културната политика на режима, насочена към мюсюлманското население.

В заключението на работата се прави преглед на постигнатите цели на изследването и се обобщават основните изводи и тези. Авторефератът вярно отразява съдържанието на дисертационния труд. Заедно с това следва да се отбележи, че Сергей Вучков е автор на още седем публикации по темата на дисертацията или свързани по някакъв начин с нея. Една от тях, посветена на нелегалните мюсюлмански групи в Западните Родопи, има характера на научна студия, съдържаща нова и неизвестна фактология и редица приноси.

Казаното дотук ми дава основание да заключа, че за защита е предложен един задълбочен и стойностен труд с редица приноси в

съвременната българска история. Обемът и качествата на работата далеч надхвърлят изискванията за първа докторска теза. Всичко това ме кара убедено да гласувам „за“ пред научното жури при присъждането на Сергей Вучков на образователната и научна степен „Доктор“ в професионално направление 2. 2 – „История и археология“.

с. Хвойна, 19.08.2015 г.

Рецензент:

/доц. д-р Михаил Груев/